

Elements i significats del malestar amb la política a Catalunya. Una aproximació qualitativa a partir de la indagació amb grups de discussió¹

Plantejament inicial i metodologia

1.1 Punt de partida²

Al llarg de les últimes dues dècades, en l'àmbit de la ciència política empírica i en el camp de la teoria de la democràcia s'ha instal·lat una creixent i encoratjadora preocupació per il·luminar alguns dels complexos aspectes que informen sobre els trets, actituds, comportaments i imaginaris polítics de la ciutadania. Amb diversos noms, un considerable conjunt d'estudis³ s'ha concentrat en el que podria entendre's com a malestar de la ciutadania cap a la política. Aquest malestar té molts matisos i diferents definicions. Es podria considerar que és un fenomen complex sobre el qual convergeixen i divergeixen diferents llenguatges, enfocaments teòrics i metodologies d'investigació que, malgrat tot, coincideixen a assenyalar un pronunciat distanciament dels ciutadans de les democràcies occidentals en relació amb la política i les seves institucions clau, tals com: els processos electorals, les institucions representatives de govern, els partits polítics tradicionals, els representants polítics i càrrecs públics i, fins i tot, la pròpia idea d'agència política⁴ que el terme ciutadania comporta.

El concepte que s'ha posat en relleu en alguns d'aquests treballs per catalitzar aquest malestar ha estat el de desafecció política. I el comú denominador no és altre que els presumptes sentiments de desconfiança, cinisme, desil·lusió i desencant de la ciutadania respecte de

¹ Per accedir a la versió completa de l'estudi, podeu consultar la Monografia del mateix títol en la pàgina web del CEO (<http://www.ceo.gencat.cat>).

² Aquest treball s'ha beneficiat de la col·laboració de Tània Verge, tant en el disseny mostral com en la moderació dels grups de discussió. Agraïxo els seus valuosos comentaris i el suport per a la realització del projecte. Així mateix, ha comptat amb la participació de Clara Narvion i de José Pablo Novoa en la redacció dels informes de camp i en les fases d'obertura i interpretació de les dades relatives als grups de discussió.

³ Per a una aproximació des de la teoria política empírica, podeu consultar Guillermo O'Donnell, "Accountability horizontal: la institucionalització legal de la desconfianza política", *Revista Española de Ciencia Política*, núm. 11 (octubre 2004), p. 11-31; José Ramón Montero, Mariano Torcal i Richard Gunther, "Actitudes hacia la democracia en España: legitimidad, descontento y desafección", *Reis* núm. 83 (juliol-setembre 1998), p. 9-49; per a un acostament altament original en l'àmbit de la cultura política dels espanyols, que conjuga la investigació actitudinal sociològica amb l'anàlisi heurística del pensament polític i filosòfic, vegeu Rafael López-Pintor i José Ignacio Wert, "La otra España. Insolidaridad e Intolerancia en la tradición político-cultural española", *Reis* núm. 19 (juliol-setembre 1982), p. 7-25.

⁴ La noció d'agència, tal com aquí se l'entén, es troba teòricament vinculada a un dels debats epistemològics més calents de les ciències socials de finals del segle vint relacionat amb el dilema conceptual entre subjecte i estructura, o, traduït en termes més propers, entre acció humana i política (grup o individual) i estructura social. Sobre la noció d'agència, vegeu José Enrique Ema López, "De sujeto a la agencia (a través de lo político)" *Athenea Digital*, núm. 6 (primavera 2004), p. 1-24, antalya.uab.es/athenea/num5/ema.pdf (14/9/2010).

l'activitat política i els polítics professionals; malgrat coexistir amb un ampli, encara que de vegades tebi, suport a la legitimitat de la democràcia com a forma de govern⁵. Per exemple, diu Ludolfo Paramio:

Un rasgo llamativo de la cultura política de los países democráticos en la actualidad es la combinación entre el apoyo mayoritario a las instituciones y valores de la democracia y un extendido sentimiento de desconfianza hacia la política, los partidos políticos y los políticos profesionales. Este fenómeno se da simultáneamente en viejas y nuevas democracias...y a menudo se explica por la desaparición desde 1989 de alternativas al sistema democrático: la consecuencia sería que los ciudadanos pasarían a juzgar el funcionamiento concreto de sus democracias nacionales frente al ideal democrático abstracto, en vez de identificar ambos y contraponerlos a los regímenes de otro tipo⁶.

A aquesta aparent paradoxa plantejada des de l'acadèmia, i abonada per la recerca empírico-quantitativa de la ciència política, caldria afegir-hi l'impacte relativament important que el terme desafecció política ha disparat a partir del seu ús en els mitjans de comunicació, de manera especial a la premsa escrita. Independentment de la volubilitat amb què el terme s'evoca des dels escenaris mediàtics⁷; la desafecció -especialment a Catalunya- ha saltat a la palestra del debat públic al llarg de l'últim any al mateix temps que se la vincula mediàticament amb les vicissituds i desgasts que ha sofert el procés de renovació estatutària iniciat el 2005.

Un altre terme que també es fa servir per referir-se al malestar de la ciutadania respecte a la política és el d'insatisfacció. No menys problemàtic que el de desafecció, la presència d'aquest concepte en la investigació sociopolítica ha tendit a qüestionar-se tant a causa de les assumpcions i implicacions teòriques que comporta⁸ com per la manera en què s'acostuma a operacionalitzar⁹. A la insatisfacció se l'acostuma a relacionar directament amb la percepció

⁵ Vegeu Mariano Torcal, "Partidos y desafección política", *Desarrollo Humano e Instituciones en América Latina*, a <http://www.grupochoirlavi.org/php/doc/documentos/desafeccion.pdf> (22/4/2010); Ludolfo Paramio: "Cambios Sociales y desconfianza política: el problema de la agregación de preferencias ", ponència per a la sessió "La dinàmica sociopolítica de las democracias" del grup de Sociologia Política, VI Congrés Espanyol de Sociologia, A Coruña, 24-26 de setembre de 1998.

⁶ Paramio, *ibid.* p. 2.

⁷ Fernando Vallespín argumenta que "Hay dos problemas con los medios. Uno, el hecho que hay que imponer novedades, con lo que se está irritando continuamente a la realidad para encontrar cosas que sean significativas. La otra está en la capacidad para manipular también la realidad. Ambas cosas se funden y son malas para una política democrática". Oriol Bartomeus, Entrevista a Fernando Vallespín, *Revista de Debat Polític* núm. 20, estiu (2009), p. 19. Per a un estudi favorable a la tesi sobre els components estructurals i de llarg recorregut històric de la desafecció i baix grau d'interès per la política de la ciutadania, podeu consultar Rafael López Pintor, "Los condicionamientos socioeconómicos de la acción política en la transición democrática", *Reis* núm. 15 (1981), p. 9-32.

⁸ Vegeu Claus Offe, "Political disaffection as an outcome of institutional practices? Some post- Tocquevillian speculations", a Mariano Torcal and José Ramón Montero (ed.): *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social capital, institutions, and politics*, Routledge, London and New York, 2006, p. 23-45.

⁹ En ser preguntat pel seu grau de satisfacció amb el funcionament de la democràcia, un enquestat, en teoria, hauria de respondre realitzant alhora dues operacions summament complexes. Primer, hauria de situar mentalment a la democràcia com a forma política de govern en un context ampli, a l'estil d'una forma de vida i diferenciant-la d'altres formes de govern, com les dictadures, per exemple. Només després de realitzar aquesta evocació mental, l'enquestat podria respondre a la pregunta que se li fa, avaluant conscièntment els resultats institucionals i el seu grau de satisfacció amb les polítiques concretes de la democràcia. Mentre que el suport a la democràcia com a forma de vida és un compromís amb principis ètics i polítics, que transcendeix les facultats cognitives de l'individu, l'avaluació dels rendiments democràtics -encara que complexa- podria delimitar-se a un càlcul relativament més senzill. Per a un estudi

individual de fracàs en la consecució d'un interès particular o col·lectiu. La insatisfacció pressuposa, d'altra banda, no només una disposició de càlcul, o instrumental, cap a la política sinó també una actitud teleològica-racional del comportament. Pretendre incloure des d'un punt de vista teòric el malestar ciutadà amb la política a partir exclusivament dels supòsits conceptuals del terme insatisfacció relega altres dimensions de la política. Per exemple, les facultats de la ciutadania per comprometre's amb finalitats que transcendeixin el mer càlcul d'interessos o les possibilitats que els individus recreen quan dialoguen, raonen i expressen els seus arguments en públic. En paraules de Claus Offe:

People have interests, reason and passions. In other words, they pursue their advantage against others, are open to rational argument as well as capable of finding and giving comprehensible reasons for what they think and do, and they are emotionally or passionately attached to other people, communities, and shared values and life forms¹⁰.

D'altra banda, forma part del cànon de la ciència política empírica admetre que, des d'un punt de vista analític, és necessari poder distingir entre les actituds fonamentals cap a la democràcia (ja es tracti de legitimitat, suport o confiança, o de les seves respectives absències) i les avaluacions específiques de les polítiques dels governs democràtics. Una associació *tout court* de la legitimitat com a satisfacció amb el funcionament de la democràcia suposaria erròniament que els alts i baixos en l'evolució de la segona suposarien una amenaça a l'estabilitat de la primera¹¹; presumpció que aquesta investigació aspira a explorar en profunditat.

Amb tot, es pot fer referència a una darrera inquietud. És el cas de les diverses manifestacions que els ciutadans acostumen a expressar, i sobre les quals acostumen a discutir, entorn de la problemàtica de l'autogovern. En efecte, aquest és un altre debat àmpliament instal·lat en la societat i la política catalanes. L'inici del procés estatutari a l'any 2005 -amb l'aprovació del nou Estatut d'autonomia per majoria qualificada del Parlament de Catalunya, la votació favorable al Congrés dels Diputats espanyol i la ratificació dels ciutadans i ciutadanes de Catalunya- va posar en joc un complex entramat d'escenaris possibles en el context de les relacions polítiques entre Catalunya i Espanya; escenaris que a dia d'avui continuen oberts i amb constants repercussions mediàtiques. El debat i les diverses expectatives sobre el nivell d'autogovern que aquest context planteja resulten particularment interessants, des de la perspectiva d'aquest estudi, ja que pressuposen un cert grau d'implicació i d'afecció de la ciutadania catalana no només cap a diferents institucions i mecanismes de govern sinó també, i potser més important encara, perquè assumeixen sense explicitar-los els diversos imaginaris,

empíric sobre la dificultat d'aquest indicador en països de la tercera onada, podeu consultar Ulises Carillo Cabrera i Gabriela López Gómez, "Democracia por método o democracia por principio? Latinoamérica y su compromiso condicionado con la pluralidad", *Confines*, núm. 3/6 (agost-desembre 2007), p. 27-35.

¹⁰ Offe, Political disaffection as an outcome of institutional practices? Some post-Tocquevillian speculations, *ibid.*, p. 23.

¹¹ Montero, Gunther i Torcal, "Actituds cap a la democràcia a Espanya: legitimitat, descontentament i desafecció", *ibid.*, p. 10-12; Phillip Schmitter, "More Liberal, Preliberal, or Postliberal?", *Journal of Democracy* núm. 6, vol. 1, (1995), p. 15-22.

sensibilitats i universos de sentit que sobre la política construeixen els ciutadans. Fins a cert punt, resulta paradoxal que mentre s'escriu amb la mà dreta sobre la desafecció, el desencant amb la política i la pèrdua de legitimitat de la democràcia com a perills imminents, amb la mà esquerra es descriu la intensitat del debat, l'alt grau de preocupació ciutadana entorn del procés estatutari i les relacions polítiques i institucionals que emmarquen la convivència entre Catalunya i Espanya.

Això es relaciona amb l'interès per la política, o amb la seva absència. Tradicionalment s'ha tendit a identificar el desinterès per la política amb la desafecció. I a ambdós amb un cúmul d'experiències i sensacions; com el desinterès, el distanciament, la separació, l'allunyament, la impotència, la frustració, el cinisme, la disconformitat i, fins i tot, *in extremis*, l'hostilitat o l'alienació¹². Aquesta associació de conceptes tindria sentit si per desafecció entenguéssim - més que un eix conceptual alineat en un *continuum*, amb els seus respectius pols negatius i positius- allò que l'etimologia de la paraula comença per indicar: *desafecció*, és a dir, falta d'afecte o absència d'afecte o *pathos*¹³, vinculades a les formes de percebre la política i la democràcia. Independentment de si la desafecció entesa d'aquesta manera comporta o no un deteriorament de la legitimitat i de l'autoritat atorgada pels ciutadans i ciutadanes cap a les formes de govern democràtiques, pot plantejar-se la hipòtesi sobre el grau de versemblança d'una democràcia que no es mostra efectiva a l'hora de generar certs vincles d'afecte entre la ciutadania.

En quina mesura, i a través de quins significats i discursos, aquest problema es posa de manifest, esdevé el nucli empíric del present treball.

1.2 Les preguntes de la investigació: objectius generals i específics

El malestar o el descontentament amb la política provoca a la mirada de l'investigador un seguit de preguntes. En aquest cas, aquests interrogants comencen per intentar endinsar-se en la pluralitat de significats i els diversos imaginaris del malestar manifestats pels propis ciutadans i ciutadanes de Catalunya. Com es conformen les *inventios*¹⁴ de l'enuig, el descontentament o el

¹² Montero, Ghunter i Torcal, "Actitudes hacia a la democracia en España: legitimidad, descontento y desafección", *ibid*, p. 25. A partir d'una concepció topogràfica de l'estudi de la política, els autors construeixen un eix espacial en el qual la desafecció i el desinterès constitueixen un *continuum* conceptual: "Si es considera com una espècie de síndrome, seria possible situar els seus símptomes en un continu que fos des d'un pol positiu de ciutadans completament integrat i amb forts sentiments de proximitat al seu sistema polític, que passés per punts intermedis caracteritzats per cert desinterès respecte a elements significatius del règim i que assolís un pol negatiu definit per una hostilitat completa envers el sistema polític". *Ibidem*.

¹³ Curiosament, ja el diccionari de la Reial Acadèmia defineix la desafecció exclusivament com a mala voluntat, http://buscon.rae.es/draeI/SrvltConsulta?TIPO_BUS=3&LEMA=desafeccion, (22/09/2010). D'altra banda, la veu grega *pathos* designa un concepte complex d'origen retòric i se'l sol associar a emocions variades que es manifesten en el discurs a través del to de veu i del llenguatge corporal. Els retòrics de l'antiguitat comprenien perfectament la importància del *pathos*, en harmonia amb el logos, com un element indefugible no només del discurs dels oradors davant d'un auditori, sinó també de l'educació de la ciutadania.

¹⁴ Se sol entendre la *inventio* com una de les tres parts, al costat de l'*elocutio* i la *dispositio*, constitutives de la retòrica, i aquesta com una forma de transmissió d'idees i experiències entre els éssers humans profundament ancorada tant a les facultats del logos o raonament com en les del *pathos* o emoció de la ciutadania. Si ens atenem a l'herència llatina del terme *inventio*, l'hauríem d'associar a la imaginació, però també amb l'acció de trobar, descobrir o simplement permetre que emergeixin determinats continguts o troballes que seran després tamisats pel discurs oral i escrit. Dit

malestar amb la política que s'expressen a partir del llenguatge i el pensament de sentit comú¹⁵ de la ciutadania? Naturalment, aquesta pregunta de caràcter global conté tota una sèrie d'interrogants que la precedeixen. Per començar, el descontentament amb la política pressuposa la política mateixa; això és: només escoltant quines són les diverses interpretacions i imaginaris que sobre la política com a part de la condició humana¹⁶ el ciutadà realitza podem comprendre una mica millor els camins pels quals transcorre el neguit. Dit d'una altra manera, per detectar quins serien els aspectes que generen rebuig, acceptació, afecció, desconfiança, cinisme o desafecció amb la política es fa necessari un pas previ que consisteix a delimitar els significats que la política (i els prejudicis sobre ella) adquireixen per a diversos grups de ciutadans¹⁷. Passa el mateix si ens fixem en el nivell de satisfacció amb el funcionament de la democràcia. Aquesta variable pressuposa, en la *inventio* ciutadana, diversos conjunts de símbols i significats associats al concepte polisèmic de democràcia. Per tant, és necessari endinsar-se en els diversos sentits que per a la ciutadania adquireix el terme democràcia. Només tenint això en compte poden plantejar-se possibles preguntes referides al grau de conformitat, o descontentament, amb el seu funcionament i legitimitat. ¿Com es percep la democràcia actual? ¿Com els agradaria que fos la democràcia "ideal"? ¿Quins serien els valors intrínsecs de la democràcia, des de la perspectiva de diversos ciutadans i ciutadanes? Aquestes serien les preguntes a contestar.

D'aquesta manera, del treball han sorgit també diverses consideracions relacionades amb les expectatives dels ciutadans de Catalunya en referència al nivell d'autogovern desitjat. Per a la majoria de grups (excepte en el cas dels desinteressats per la política), els debats entorn de les vicissituds de l'autogovern català van tendir a aflorar espontàniament. De manera que formava part de les conjeitures prèvies al treball de camp observar si aquesta problemàtica (molt present en l'espai mediàtic) afectava, o tenyia, les concepcions que de la política té la pròpia ciutadania. Per tant, a cada un dels guions de discussió es va plantejar a priori un grup de preguntes que apuntaven a aquesta temàtica: ¿Quines són les definicions i les diferències percebudes entre els conceptes Estat federal, Estat de les autonomies, nació, Estat independent? ¿Quins serien els significats que els ciutadans associen al concepte d'autonomia

sintèticament, la *inventio* serien els materials del món intern de les persones que busquen aflorar al món exterior. Per tant, la *inventio* seria "una operació esencialmente creativa ya que, antes de ella, el orador no sabe qué decir y es precisamente en la *inventio* dónde se gesta la médula del discurso retórico" Luis Antonio Rivera Díaz, "El papel del auditorio en la invención (inventio) retórica", *Diseño en Síntesis*, núm. 39, (2008), p. 26.

¹⁵ Per a una aproximació epistemològica sobre l'hermenèutica del pensament de sentit comú podeu consultar Alfred Schütz, "Formación de conceptos y teorías en las ciencias sociales"; article presentat en la 33a Reunió Semestral de la Conferència sobre Mètodes en Filosofia de les Ciències, Nova York, 3 de maig de 1953. Està també publicat a *Science, Language and Human Rights*, American Philosophical Association, Eastern Division, Vol I, Filadelfia, 1952, p. 43-86.

¹⁶ Hannah Arendt, *La condició humana*, Paidós, Barcelona, 1996.

¹⁷ Arendt argumenta: "en la actualidad, si se quiere hablar sobre política, debe empezarse por los prejuicios que todos nosotros, si no somos políticos de profesión, albergamos contra ella. Estos prejuicios, que nos son comunes a todos, representan por sí mismos algo político en el sentido más amplio de la palabra...No podemos ignorarlos porque forman parte de nosotros mismos y no podemos acallarlos porque apelan a realidades innegables y reflejan fielmente la situación efectiva en la actualidad y sus aspectos políticos. Pero estos prejuicios no son juicios. Muestran que hemos ido a parar a una situación en que políticamente no sabemos —o todavía no sabemos— cómo movernos. El peligro es que lo político desaparezca absolutamente". Hannah Arendt, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona, 1997, p. 49.

política? ¿Com es vinculen al nivell de la vida quotidiana de la ciutadania les esmentades percepcions sobre l'autonomia política? ¿Com afecten les polítiques implementades a nivell autonòmic en el dia a dia dels ciutadans? I, finalment, ¿quins són els posicionaments discursius, i els tons emocionals dels arguments implícits o explícits entorn de: les institucions governamentals autonòmiques?

Aquest conjunt d'interrogants són els que han posat en marxa el procés d'investigació; alhora que representen els seus objectius específics. De manera esquemàtica, diríem que aquest treball ha partit d'uns objectius generals o difusos que s'han anat concretant a mesura que s'anava aprofundint en la recerca bibliogràfica i en paral·lel a la realització del treball de camp¹⁸.

La taula següent presenta un resum de les fites generals i específiques de l'estudi:

OBJECTIUS GENERALS	OBJECTIUS ESPECÍFICS
<p>Concretar la formulació de demandes, expectatives i imaginaris argumentadors entorn de la política i la democràcia, des de la perspectiva dels ciutadans de Catalunya.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Delimitació de significats: insatisfacció, desinterès i desafecció amb la política i amb la democràcia. • Valors de legitimitat, de funcionament i d'afecció amb la política i la democràcia. • Reivindicacions i exigències. Motius i construccions argumentals que justifiquen el neguit, el desencant i l'apatia. • Sentiments respecte a la política i la democràcia. Metàfores i metonímies utilitzades pels ciutadans en relació amb la política i la democràcia. • Continguts explícits i latents associats amb la participació política i amb el desinterès per ella: emotius, racionals i tradicionals.
<p>Identificar i delimitar els continguts emotius i les construccions conceptuals (tant explícites com latents) relatives a l'autogovern, segons és percebut pels ciutadans de Catalunya.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Definicions i diferenciacions percebudes entre els conceptes: autogovern, autonomia, Estat federal i Estat independent. • Delimitació de significats: autonomia política (Per què? ¿Com? ¿ De quina manera?). • Associacions lliures del concepte d'autonomia política i vida quotidiana dels ciutadans i ciutadanes. • Posicions emotives, arguments, consensos i desacords entorn: d'institucions de govern, partits

¹⁸ L'element de la simultaneïtat entre el desenvolupament, concreció i focalització dels objectius de l'exploració i la realització del treball de camp és consubstancial als mètodes qualitius d'investigació aplicats en aquest cas, vegeu p. 26-29.

	polítics d'àmbit no estatal i estatal.
--	--

1.3 Algunes paraules sobre mètodes

És per tots i totes coneguda -almenys per gairebé tots els especialistes de les ciències socials- la discrepància de legitimitat entre les metodologies d'investigació quantitatives i qualitatives. Aquestes discrepàncies no només solen estar fonamentades respecte a les tècniques que cadascuna d'aquestes metodologies implementa, sinó en desacords molt més profunds que solen manifestar-se entorn de les diverses posicions epistemològiques, l'ontologia del coneixement i els components ètics que l'acompliment científic requereix¹⁹.

De manera que els paradigmes positivistes i postpositivistes de coneixement acostumen a contenir una concepció teòrica que es focalitza en fets visibles i externs produïts a la superfície de la societat. Als fets esmentats se'ls imputa el caràcter d'entitats objectives (com a externes), quantificables (en tant que poden ser distingides, agrupades o ordenades de diverses maneres, etc.) i experimentades per la unitat d'anàlisi (generalment, en ciències socials, l'esmentada unitat es correspon bé amb l'individu o bé amb grups d'individus). Com a contrapartida, per als corrents heurístics o qualitius de les ciències socials, l'atenció teòrica de l'investigador està orientada cap a la comprensió de l'acció social i política i les seves possibles categoritzacions, alhora que s'estimula l'investigador a fer intel·ligible l'atribució de significats -explícits o latents- que el protagonista de l'acció (es tracti d'un sol individu o d'un grup) porta a terme. Així doncs, mentre que per a les metodologies quantitatives l'èmfasi es posa en les explicacions causals, les correlacions entre variables i l'anàlisi inferencial o probabilística; per a les metodologies qualitatives el flux de la investigació s'orientaria cap a la comprensió i interpretació del sentit de l'acció assignat pels propis protagonistes i a les pròpies maneres d'argumentar-ho. En aquest cas, l'explicació es desenvolupa de forma comprensiva²⁰, amb una oïda molt fina i receptiva cap a les veus dels mateixos implicats, ja que és a partir del propi entramat de l'acció i el seu discurs que poden revelar-se algunes pistes sobre el sentit intern d'aquesta.

El present estudi, tanmateix, no es recolza en les desavinences d'ambdues metodologies sinó en alguns dels seus punts de trobada o línies de concomitància; molt més fèrtils a l'hora d'abordar un fenomen complex com el del malestar polític de la ciutadania. Tot i que aquestes confluències no són fàcils de trobar. Entre els seus desavantatges, hi ha sovint el risc de no convèncer a cap dels dos auditoris: els investigadors quantitius i els qualitius acostumen a

¹⁹ Egon G. Guba and Yvonna Lincoln, "Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluencies" a Norman K. Denzin and Yvonna Lincoln, *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, Sage Publications, Thousand Oaks, California, 2005, p. 191-196.

²⁰ L'explicació de tipus comprensiva acostuma a ser designada com *Verstehen* des de Wilhelm Dilthey i Max Weber, terme que conserva de l'alemany el seu doble significat com a activitat intel·lectual complexa i mètode d'investigació. Una definició in extenso del terme *Verstehen* o comprensió inclouria "elementos tan distintos como un acceso privilegiado al objeto de la investigación, analogías entre lo interno y lo externo, acceso a los motivos e intenciones del agente, capacidad para situarse en el lugar del otro, conocimiento implícito, empatía...[además] esta operación intelectual es muy estimada ya que refuerza y añade valor a la información adquirida por el sujeto. Es además una metodología de tipo cualitativo que asocia la inteligibilidad del objeto investigado a las experiencias subjetivas...la "comprensión" suele estar relacionada con otros conceptos que se refieren a aspectos internos de la acción como intencionalidad o propósito y no sigue las reglas de la explicación causal." Teresa López de la Vieja de la Torre, "Comprensión", *Diccionario Crítico de las Ciencias Sociales*, <http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/C/comprehension.htm>, (4/05/2010).

emprar llenguatges radicalment diferents; un element que, malgrat la fluïdesa que hauria d'haver-hi a l'interior de la comunitat científica, fa naufragar l'entesa mútua.

Dit amb altres paraules: el present estudi es basa en el supòsit de complementació i interdependència entre les metodologies quantitatives i qualitatives d'investigació²¹. Apostem pel mutu enriquiment que pot establir-se, ja que existeixen entre una i altra almenys una sèrie de trets complementaris que permeten l'intercalat de diferents tècniques. El primer d'ells, d'ordre pre-teòric, té a veure amb l'assumpció, més o menys explícita, que conceptes, idees, creences, opinions i valors cristal·litzen com a *constructos* sociopolítics vehicularitzats a partir del llenguatge i el discurs. Fins i tot el cas d'una mostra probabilística d'individus a qui se'ls subministra un qüestionari tancat, sense una altra possibilitat de resposta que la que l'investigador ha dissenyat prèviament, pressuposa un sentit del llenguatge més o menys comú a partir del qual es pot obtenir certa informació rellevant. El segon, més pràctic, s'orienta cap al mutu enriquiment d'aquestes metodologies. De manera que les anàlisis quantitatives podrien ser ampliades a partir de l'estudi estructurat del llenguatge i el discurs dels protagonistes, ja que aquest aportaria noves preguntes, possibles explicacions o diverses hipòtesis de treball. De forma relacionada, les anàlisis qualitatives podrien beneficiar-se a l'hora de construir les seves mostres, prenent com a punt de partida les descripcions estadístiques prèvies sobre el conjunt o grups de poblacions que la perspectiva quantitativa fomenta.

1.4 Un punt de partida quantitatiu, una exploració qualitativa

En la present investigació s'han agafat com a punt de partida els resultats de l'Índex de Satisfacció amb la Política (ISP), elaborat pel Centre d'Estudis d'Opinió (CEO) de la Generalitat de Catalunya, construït com una mesura sintètica i elaborat a partir de la sèrie del Baròmetre d'Opinió Política (BOP) amb periodicitat trimestral des de l'any 2005. L'ISP, també de freqüència trimestral, sintetitza deu variables recollides en el BOP²²; totes elles relacionades amb les percepcions i valoracions que del funcionament de la democràcia, la situació política, els polítics, i la situació econòmica, expressen els ciutadans a través de l'enquesta del Baròmetre. Des dels seus inicis, l'ISP ha obtingut valors singularment baixos²³, fet que va incentivar la reflexió no només entorn del fenomen del malestar polític, sinó també sobre la confecció del principal instrument de mesura en aquest àmbit amb el qual comptava el Centre.

²¹ Vegeu Alfonso Ortí, "La confrontación de modelos y niveles epistemológicos en la génesis e historia de la investigación social" a J.M. Delgado y J. Gutiérrez (comps.), *Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales*, Síntesis, Madrid, 1995.

²² Les variables que formen part de l'ISP són: satisfacció amb el funcionament de la democràcia, eficàcia política externa, eficàcia política interna, valoració dels polítics catalans, simpatia cap als partits, valoració de la situació econòmica, evolució de l'economia durant l'últim any, evolució de la situació econòmica personal durant l'últim any, valoració de la situació política, evolució de la situació política l'últim any. Vegeu Annex, p. 65.

²³ Vegeu Annex p. 66-67.

Originalment, aquesta investigació es va forjar de manera paral·lela al propi ISP. Així doncs, es tractava d'aprofundir en les classificacions establertes per l'Índex. Una de les hipòtesis estava relacionada amb la distinció conceptual entre satisfets amb el funcionament de la democràcia i insatisfets. ¿Fins a quin punt la variable de satisfacció discriminava adequadament a la població enquestada? En observar com augmentava gradualment i constantment la categoria d'insatisfets (fins a fregar el 70% de la mostra, el juny de 2008), van començar a presentar-se els interrogants: ¿Què diferenciava els que es declaraven contents o mitjanament contents amb el funcionament de la nostra democràcia d'aquells que no ho estaven? ¿Es tractaria de ciutadans cada vegada més exigents amb les seves institucions de govern o, al contrari, de ciutadans que no valoraven en absolut la qualitat de la democràcia i fins i tot en qüestionaven la legitimitat? ¿Fins a quin punt, dins del cada vegada més magre grup de ciutadans satisfets, no hi havia també aquells que simplement responien favorablement com una forma de resoldre una pregunta complicada i que no admet respostes simples, concises i ràpides? ¿O era potser el fenomen de la desafecció el que estava intervenint per darrere de l'increment del descontentament polític? En definitiva: ¿En què consistien –quins eren els sentiments, arguments i músiques polítiques de fons implicades- la satisfacció i la insatisfacció dels catalans respecte de la política en general i de la democràcia i la seva praxi en particular?

1.5 Les promeses de l'anàlisi qualitativa

La qüestió dels significats és, per definició, el territori dels investigadors qualitatius²⁴. I s'entén que aquests significats són transcendents ja que el que està obert a la discussió i a l'aprenentatge és l'elaboració de conceptes i teories; peces insubstituïbles de la tasca de les ciències socials. Naturalment, la forma d'abordar aquesta tasca no pot recaure en una forma més de monisme epistemològic. Això vol dir que en el camp qualitatiu els resultats obtinguts per l'investigador seran sempre contingents, relatius al procés de construcció de l'objecte d'estudi i dependrà la seva validesa del grau de versemblança amb què l'investigador argumenti les seves conclusions. Els mètodes o camins²⁵ que la perspectiva qualitativa fomenta, són, per tant, fills d'un tipus de pluralitat i de complexitat, els trets de les quals s'assumeixen com a constitutius tant de la condició política i social del món que es pretén estudiar com dels agents i individus que en formen part. Cal aclarir que, sota aquesta perspectiva, el propi investigador participa i influeix de forma receptiva, i elemental, tant en l'observació que practica com en els resultats que n'obté.

²⁴ "The word qualitative implies an emphasis on the qualities of entities and on processes and meaning that are not experimentally examined or measured (if measured at all) in terms of quantity, amount, intensity, or frequency. Qualitative researchers stress the socially constructed nature of reality, the intimate relationship between the researcher and what is studied, and the situational constraints that shape inquiry." Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, "Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research" en *The Sage Handbook of Qualitative Research. Third Edition*, Sage, Thousand Oaks, California, 2005, p. 10.

²⁵ La paraula mètode té la seva arrel en dos termes d'origen grec: *metha* i *ódós*, que volen dir "més enllà" o "després", i "camins", respectivament.

En un treball com el que aquí es presenta, interessat des de l'inici per les oscil·lacions cada vegada més pronunciades del malestar i la distància del ciutadà amb la política i els seus representants, les virtuts del mètode qualitatiu apareixien amb nitidesa. En primer lloc, el concepte d'insatisfacció associat al de rebuig, frustració, cinisme, enuig, malestar o desencant semblava inflar-se a força de fusionar-se una i altra vegada amb diferents significats que, tanmateix, no semblaven –aparentment- voler dir el mateix. Abans de començar el treball de camp i disposar-nos a escoltar²⁶ els nostres grups de ciutadans i ciutadanes, estàvem a l'expectativa en relació amb els elements que tenyien l'esmentada insatisfacció: ¿Era desinterès o més aviat desencant? ¿Es tractava de frustració i d'enuig com aquell que s'expressa en forma catàrtica o s'identificava més aviat amb la sensació de fracàs -individual, col·lectiu- per no haver assolit el que la democràcia, a la tornada de la transició²⁷ amb les seves alforques carregades, havia vingut a prometre?

Com hem dit anteriorment, la preocupació per l'existència i els significats que cobrava el malestar pressuposaven àmpliament les pròpies concepcions de la política mateixa que acostumen a esbossar els ciutadans. Aquest element per moments esdevé el nucli de l'estudi, ja que s'entén que la política és impensable, i impracticable, sense un sentit intern d'allò que és públic assumit pels ciutadans. Aquest tret d'interioritat d'allò polític cristal·litza amb diversos graus de densitat a partir de la forma en la qual estem habituats a pensar sobre els conceptes abstractes, però sobretot a partir de l'ús que –fem en públic de la paraula. També els silencis i les absències de l'oralitat ens ofereixen una o diverses pistes sobre això²⁸. En aquest sentit, els fenòmens relacionals, tot i que diferenciats de l'autoritat i el poder, per posar dos exemples

²⁶ La tasca de l'escolta de l'investigador és consubstancial a la pràctica qualitativa. Vet aquí la vital presència que l'analista encarregat d'interpretar les dades té al llarg del treball de camp. És aquest un senyal d'identitat propi de la perspectiva qualitativa i que no es pot substituir per cap tècnica, tingui o no tingui suport informàtic. Com diu Anselmo Peinado: "...si el sentido es efecto, y el lenguaje nunca es un código cerrado y acabado, y, más aún, si el discurso social es mudable, la organización social del discurso sólo podrá presentárenos como campos semánticos cuya organización es siempre contingente, formado por elementos y relaciones entre elementos...*La construcción de la estructura por el investigador es efecto de la escucha de la articulación de sentido: requiere escucha y no hay saber previo que pueda sustituirla. Cuando se hace desde presupuestos disciplinares, la escucha se arruina*, y el análisis se pervierte, es sustituido por un saber supuesto de aplicación universal que, por cierto, acaba siempre confirmandose a sí mismo". (La cursiva és nostra). Anselmo Peinado, "La investigación cualitativa en España: de la vida política al maltrato del sentido", *Revista Española de Salud Pública*, vol. 76, núm. 5, (2002), p. 389-390.

²⁷ La literatura sociopolítica sobre la transició espanyola es mostra escèptica respecte als factors condicionants que van permetre la instauració de la jove democràcia i van afavorir la seva posterior consolidació. En general, es descriuen escenaris michelsians on les elits, sobretot les fortament relacionades amb l'antic règim, són les protagonistes del canvi, en part com a tàctica de supervivència. En qualsevol cas, les descripcions que s'obtenen sobre els nivells de mobilització, així com sobre les demandes de democratització per part de la ciutadania són, a tot estirar, modestes. Vegeu Rafael López Pintor, "Los condicionamientos socioeconómicos de la acción política en la transición democrática", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 15, (1981), p. 9-31; Rafael López Pintor y José Ignacio Wert, "La otra España. Insolidaridad e intolerancia en la tradición político-cultural española", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 19, (1982), p. 7-25; Juan J. Linz, "Transiciones a la democracia", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 51, (1990), p. 7-33; per a una perspectiva que aborda tangencialment el fenomen de la transició política però que enriqueix notablement el debat incorporant elements de la sociologia de la cultura, vegeu Salvador Giner, "Sazón y desazón en la cultura española", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*, núm. 100, (2002), p. 167-183.

²⁸ Al voltant d'aquest punt, vegeu José Luis Ramírez, "El significado del silencio y el silencio del significado", *Scripta Vetera*, Ponencia leída ante el Seminario de Antropología de la conducta, Universidad de Verano, San Roque, Cádiz, 1989. Disponible en: <http://www.ub.es/geocrit/silencio.htm>, (13/5/2010). Allà manté l'autor: "Preguntarse lo que significa el silencio en un caso determinado no equivale a preguntar *qué significa una cosa determinada*, sino qué significa el hecho que alguien, en un momento determinado, no diga nada. Qué quiere decir el no decir nada en ese caso en concreto." Ramírez, *ibídem*.

clau, no són avui menys vigents que antany: el que fa ja més de dos mil·lennis la polis grega i la civitas romana havien descobert com dues de les substàncies públiques per antonomàsia, *auctoritas i potestas*, continuen avui a aquesta banda de la Mediterrània amb tanta vigència com en aquell moment. El que s'ha transformat notablement des de llavors, tanmateix, són els seus usos i sentits, i amb ells, els judicis i prejudicis²⁹ que comporten.

1.6 La retòrica com a aproximació al discurs polític

Escotar els imaginaris de diferents ciutadans transmesos a partir del llenguatge oral ens permet adonar-nos que, en política, els conceptes rarament són unívocs³⁰. També que, tant en el camp del llenguatge del sentit comú com en el de l'estudi científic, en els conceptes utilitzats reposa la seva pròpia història, estrats de temps passat i experiències, que ens obren un horitzó d'expectatives limitades³¹. Com apuntava Reinhart Koselleck:

*Un concepto no es sólo indicador de los contextos que engloba, también es un factor suyo. Con cada concepto se establecen determinados horizontes, pero también límites para la experiencia posible y para la teoría concebible*³².

Aquest treball ha comptat, com a primera matèria d'anàlisi, amb les xerrades de sis grups de discussió on al llarg de dues hores, aproximadament, es va conversar de forma oberta sobre diferents aspectes de la vida política i democràtica a Catalunya. Si qui modera aquestes converses es manté en actitud receptiva no és estrany que s'adoni que, en aquests contextos discursius, termes, idees i conceptes flueixen com rius, passen per diferents filtres i tendeixen moltes vegades a fusionar-se uns amb altres. Certament el llenguatge és un dels instruments dels quals disposem per comunicar-nos els uns amb els altres; però no és menys cert que el llenguatge possibilita que ens enganyem i ens confonguem. Fins i tot que, quan parlem, ens enganyem a nosaltres mateixos. Diu José Luis Ramírez:

Muchas de nuestras elucubraciones y ofuscaciones mentales tienen su origen en el sentido de las palabras. No sólo porque las palabras pueden tener varios

²⁹ En una interessant distinció sobre els judicis i els prejudicis en l'àmbit del social i de com això afecta directament l'espai polític, Hannah Arendt manté: "que los prejuicios tengan un papel tan extraordinariamente grande en la vida cotidiana y por lo tanto en la política es algo de lo que en sí no cabe lamentarse y que, en ningún caso, se debería intentar cambiar. Pues el hombre no puede vivir sin prejuicios y no sólo porque su buen sentido o su discernimiento no serían suficientes para juzgar de nuevo todo aquello sobre lo que se le pidiera algún juicio, sino porque una ausencia tal de prejuicios exigiría una alerta sobrehumana. Por eso la política siempre ha tenido que ver con la aclaración y la disipación de prejuicios, lo que no quiere decir que consista en educarnos para eliminarlos, ni que los que se esfuerzan en dilucidarlos estén en sí mismos libres de ellos." Arendt, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona, 1997, p. 52 i següents.

³⁰ Hans Gadamer, "La historia del concepto como filosofía" en *Verdad y método*, Ediciones Sígueme, Salamanca, 2002, vol. II, p. 83.

³¹ Víctor Alonso Rocafort, "Democracia retórica: un viejo concepto para el siglo XXI", a <http://saavedrafajardo.um.es/WEB/archivos/respublica/Suplementos/001/S001-090.pdf>, (10/05/2010).

³² Reinhart Koselleck, *Futuro Pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*, Paidós, 1993, p. 118.

*significados, sino porque además pueden significar lo mismo pero de diferente manera*³³.

A tot això caldria afegir-hi que l'interessant d'un concepte no és només el seu contingut –fictici en la majoria de casos, ja que els conceptes apunten cap a definicions; no les tanquen ni les abracen³⁴ - sinó també allò que el concepte il·lumina, posa en perspectiva o recupera per al debat. Quan, per referir-nos a un exemple que s'abordarà en profunditat més endavant, es pregunta a diversos ciutadans sobre com els agradaria que fos la democràcia, el que s'obté és una pluralitat de respostes, entre les quals hem d'incloure el silenci més rotund. Aquesta pluralitat de respostes no solament té a veure amb diverses expectatives, desigs o predisposicions en relació amb la democràcia; sinó que també informa d'una pluralitat de representacions mentals sobre la democràcia mateixa:

La democràcia és lo que és...el poble no té més.

Podríem entrar a debatre però jo penso que [la democràcia] és indiscutible.

La democràcia hauria de ser propera, que tothom ho sentís proper.

*Perquè quan un sap es nota, i els demés han de callar quan es decideix sobre coses*³⁵.

En els últims anys, en diverses disciplines que van des de la teoria i el pensament polític fins als estudis sobre l'anàlisi del discurs, ha anat cobrant preeminència la recuperació de la retòrica com una aproximació legítima, innovadora i alhora clàssica per a l'estudi de la política. La retòrica s'estén avui a través de diversos àmbits³⁶, que van des de la lingüística, la semiòtica i la

³³ José Luis Ramírez, "La libertad, ¿un engaño conceptual?", *Foro Interno*, vol. 2, diciembre de 2002, p. 15.

³⁴ Alonso Rocafort, "Democracia retórica: un viejo concepto para el siglo XXI", p. 3; José Luis Ramírez, "El espacio del género y el género del espacio", *Astrágalo. Cultura de la Arquitectura y de la Ciudad*, Nº núm. 5, noviembre de 1996, disponible a <http://www.ub.es/geocrit/genero.htm>, (13/05/2010).

³⁵ Els dos primers literals pertanyen al primer grup de discussió conformat per ciutadans d'estudis mitjans i alts que s'havien declarat en l'enquesta del baròmetre com a satisfets amb el funcionament de la democràcia (GD1); el tercer i quart literal, al grup de ciutadans d'estudis mitjans i alts que s'havien designat com a insatisfets amb el funcionament de la democràcia (GD4).

³⁶ Per als diversos enfocaments des dels quals es reivindica la retòrica podeu consultar Javier Roiz, *La recuperación del buen juicio. Teoría política en el siglo veinte*, Editorial Foro Interno, colección Rétor, Madrid, 2003, *passim*. Víctor Alonso Rocafort, *Retórica, democracia y crisis. Un estudio de teoría política*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, colección: Estudios Políticos, Madrid, 2010, p 153-180 y 367-374; per a una aproximació des de la psicoanàlisi: José Domínguez Caparros, "La retórica en la interpretación psicoanalítica" E.L.U.A. Estudios de lingüística, núm. 5, (1988-89), p. 17-28; per a un enllaç amb la ciència de l'educació, José Luis Ramírez, "La retórica, fundamento de la ciudadanía y de la formación escolar en la sociedad moderna", *Foro Interno*, núm. 8, (diciembre de 2008), p. 11-38; en la literatura anglosaxona resulten interessants en aquest aspecte: Walter Ong, *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, Routledge, London and New York, 1982; Quentin Skinner, *Los fundamentos del pensamiento político moderno*, vol. 1: El Renacimiento, Fondo de Cultura Económica, México, 1993; Stanley Fish, "Rhetoric", a Michael Bernard-Donals and Richard Glejzer (eds.), *Rhetoric in an Antifoundational World. Language, Culture, and Pedagogy*, Yale University Press, New Heaven and London, 1998 i, també, Dilip Parameshwar Gaonkar, "Rhetoric and its double. Reflections of the Rhetorical Turn in the Human Sciences", a John Louis Lucaites, Celeste Michelle Condit and Sally Caudill (eds.), *Contemporary Rhetorical Theory, A Reader*, The Guilford Press, New York, 1999.

filosofia del llenguatge fins a la psicologia, l'ètica i, dins del marc de les ciències socials, la política.

L'aproximació retòrica que aquí assajarem té els seus orígens en l'humanisme mediterrani i se l'acostuma a considerar cívica pel vincle que afavoreix entre les facultats expressives del dir - estretament vinculades a la convivència i a la pluralitat política, ja que per dir fan falta almenys dues persones, a diferència del parlar, l'acció del qual bé pot produir-se en solitari- i les possibilitats del raonament en comú, i, per utilitzar un terme de moda entre alguns teòrics de la democràcia, la deliberació pública³⁷. Aquest és el mèrit d'aquest enfoc, si del que es tracta és d'interpretar el sentit de les converses de diversos grups de ciutadans que s'expressen entorn del valor i el sentit que per a ells té la política, la democràcia o l'autogovern.

Finalment, hem manllevat de la retòrica alguns dels seus recursos d'interpretació i anàlisi més valuosos: les figures del llenguatge o *tropoi* que van anar elaborant espontàniament els grups al llarg del treball de camp. Prestarem especial atenció a dues d'elles: la metàfora i la metonímia, si bé altres figures retòriques també es van fer presents en alguns grups: la ironia, l'èmfasi, la hipèrbole o l'eufemisme, per esmentar-ne només algunes. Però en aquest cas la metàfora i la metonímia són les que ens resulten més suggestives des del punt de vista heurístic. Tant l'una com l'altra formen part de la nostra manera de pensar i entendre al món. Són, podria dir-se, la part creativa o inventiva de la parla que es manifesta de forma quotidiana, moltes vegades sense que gairebé arribem a percebre-ho.

En el cas de la metàfora, podríem entendre-la com una comparació incompleta entre dos termes que, en produir-se, permet una associació de significats, el resultat de la qual amplia el sentit d'ambdós. Per exemple, i per posar un cas espontani en els nostres grups de discussió, l'expressió "la maquinària dels partits polítics"³⁸ resulta sens dubte un *tropo* d'aquest tipus, el valor del qual consisteix a aportar, per denotació, nous significats sobre com es percep l'activitat dels partits polítics. En comparar-los amb màquines, se'n destaquen determinades qualitats, com l'eficiència, la regularitat, els processos rutinaris, el control i, essencialment, la deshumanització de l'organització política.

Respecte a la metonímia, més que una comparació (incompleta) entre dos significats, el que succeeix és un desplaçament per continuïtat o, més aviat, la suplantació d'un significat per un altre. Aquí, en lloc d'expandir-se i augmentar, el que succeeix és una reducció del sentit d'un

³⁷ Les teories de la democràcia deliberativa moderna s'allunyen notòriament de la perspectiva retòrica que aquí proposem i tenen la seva contrapartida empírica en estudis de caire quantitatiu, com per exemple, les enquestes deliberatives. Ni en la teoria ni en la pràctica, les teories de la deliberació, influenciades per les teories logocèntriques de la comunicació, no es complementen amb les aproximacions de la retòrica, sempre més sensible a la dimensió del *pathos* i d'allò que flueix prèviament al llenguatge. Per a una interpretació retòrica del concepte de deliberació, vegeu José Luis Ramírez, "Tópica de la responsabilidad. Reivindicación de la retórica para la ciudadanía moderna", *Utopía y Praxis latinoamericana*, vol. 8, núm. 21, (abril-junio de 2008), p. 101-115. Per a una perspectiva de la deliberació, entesa com a eina i procediment democràtic: James Fishkin "Response to Critics of When the People Speak: The Deliberative Deficit and What To Do About It", *The Good Society*, vol. 19, núm. 1, (2010), p. 68-76.

³⁸ GD1, participant d'estudis mitjans-alts, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

dels dos termes evocats. Dos exemples extrets dels nostres grups: les expressions: "el coneixement és poder"³⁹, i "la política és poder"⁴⁰, constitueixen dues metonímies típiques que han tendit a repetir-se com a *mantres* al llarg del nostre treball de camp. Així doncs, el significat dels termes més amplis (coneixement i política) queda deteriorat per reducció a alguna de les seves parts (el poder, en ambdós casos).

1.7 Indagar a través dels grups de discussió

En el context de la investigació qualitativa, les tècniques de recollida de la informació acostumen a estar profundament impregnades dels principis, objectius i valors que il·luminen el conjunt de l'estudi. En aquest àmbit, la separació entre els objectius finals de l'anàlisi i els mètodes que s'utilitzen per demanar les dades són en la majoria d'ocasions molt poroses. Per la qual cosa, la tècnica i els resultats de la indagació s'entrellacen i complementen singularment en cada cas. On s'aprecia millor és en el cas de les tècniques de grups de discussió, on sovint es lliguen l'exploració en profunditat d'algun tema en concret amb les articulacions empíriques que el grup posa de manifest en el moment de la sessió⁴¹. Així doncs, el treball amb grups permet la possibilitat no només de fixar-nos en el que els participants diuen o callen, sinó també en els consensos, discerniments, aliances, deliberacions, polivocalitat i altres situacions que emergeixen al llarg de la xerrada. És en aquest sentit que s'expressen Kamberlis i Diamitriadis:

As such, focus groups offer unique insights into the possibilities or for critical inquiry as a deliberative, dialogic, and democratic practice that is always already engaged in and with real-world problems and asymmetries in the distribution of economic and social capital⁴².

En aquest cas, la riquesa de la tècnica rau no només en posar el focus sobre allò que alguns dels membres dels grups emfatitzen, posen en relleu, discuteixen o desestimen. Més aviat es tracta d'atendre tot un entramat de situacions, algunes d'elles molt subtils i a les quals el moderador del grup haurà de prestar especial atenció, com són els acords o desacords entre els participants, el seu llenguatge corporal, el to discursiu que el grup elabora al llarg de dues hores de conversa i la distribució de rols i tasques a l'interior del grup. Qui tendeix a dominar la xerrada, qui s'expressa com a expert, qui es protegeix amb el silenci, etc⁴³. És natural, i forma

³⁹ GD4, participant d'estudis mitjans-alts, insatisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁴⁰ GD2, participant d'estudis mitjans-baixos, satisfets amb el funcionament de la democràcia.

⁴¹ Vegeu George Kamberlis and Greg Dimitriadis, "Focus Groups. Strategic Articulations of Pedagogy, Politics, and Inquiry", a Norman Denzin e Ivonna Lincoln (eds.) *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Third Edition, p. 887.

⁴² Kamberlis and Dimitriadis, ibídem. Al voltant d'aquest punt, també: Pierre Bourdieu and Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992, p. 15-18.

⁴³ Vegeu Richard A. Krueger, *El grupo de discusión. Guía práctica para la investigación aplicada*, Edicions Pirámide, Madrid, 1991, pp. 88-89.

part de les premisses d'aquesta tècnica, que el que cadascun dels participants aportí en la conversa grupal pugui influir o modificar l'opinió dels altres participants. O que qualsevol petit canvi en la conformació del grup afecti les declaracions i conclusions que el grup elabora. Els grups de discussió no es diferencien en aquest aspecte de les converses que mantenim amb altres grups de persones: el que es diu (i el que es calla) està la major part del temps indissolublement lligat al context contingent de la conversa.

És per això que la figura del moderador i el tipus de moderació que s'estableixi són claus en el procés de recollida de la informació. Per a aquest estudi s'ha implementat una moderació no directiva⁴⁴, ja que és la que ofereix una major llibertat d'associació d'idees als participants a l'hora d'establir les línies que permetran, durant l'anàlisi posterior de les dades, l'observació i escolta de les seves pròpies formes de conceptualitzar el fenomen d'estudi. La no-directivitat, en darrer terme, és ineludible si del que es tracta és de limitar tant els possibles biaixos com també d'apaivagar les respostes defensives del grup. Si s'espera que les dades obtingudes per l'investigador siguin no solament fiables i autèntiques, sinó també profundes i descriptivament denses, resulta essencial que el moderador contingui la seva pròpia ansietat i no intenti dirigir o reconduir el discurs del grup cap als seus objectius.

Sens dubte, el principi de no-directivitat ha de complementar-se a través d'altres elements per tal que les sessions grupals donin els seus fruits i la investigació sigui reeixida. Exemple d'això és el guió de discussió. El guió ofereix la possibilitat de semiestructurar i revisar les prioritats i objectius de l'investigador, i no per ser obert és menys detallista o menys articulat que qualsevol qüestionari tancat. El guió de discussió porta gairebé sempre un meticolós treball previ: requereix identificar blocs o àrees de temes a tractar; formular preguntes teòriques, i subjacents, per després traduir-les a preguntes directes o suggerides⁴⁵; articular una bona presentació del moderador i la seva actitud al llarg de la sessió. Però és un condicionant tècnic el fet de poder mantenir aquesta estructura oberta el màxim possible, permetent tant la improvisació del moderador com l'alteració de les pautes de discussió per part del grup. Cal que qui escolti al grup sigui efectivament permeable a allò que el grup expressi. La receptivitat, tanmateix, depèn més d'una actitud d'atenció flotant⁴⁶ que no pas d'una escolta atenta o

⁴⁴ La moderació no directiva dels grups de discussió s'inspira en les tècniques d'entrevista no directiva elaborades per Carl L. Roger i el seu treball en contextos terapèutics. De particular interès resulta el seu article, pioner en aquest àmbit, "The Non Directive Method as a Technique for Social Research", *The American Journal of Sociology*, vol. 50, núm. 4 (gener de 1945), p. 279-283. En el camp de la psicologia clínica i específicament en el context de la investigació amb grups terapèutics resulta també rellevant l'estudi de Wilfred R. Bion, *Experiences in Groups*, Tavistock Routledge, London, 1961, p. 29-40.

⁴⁵ D'especial ajuda a l'hora d'elaborar el nostre guió de discussió van ser l'obra d'un conjunt d'investigadors dirigida per Theodore Adorno en els anys 50, *The Authoritarian Personality*, ja un clàssic de la sociologia. Vegeu Th. Ornament, E. Frenkel-Brunswick, D.J. Levinson and R. Nevitt Sanford, *The Authoritarian Personality* (1950), The Norton Library, New York, 1969, p. 304.

⁴⁶ L'atenció flotant és un concepte d'arrel psicoanalítica amb intenses connotacions per a l'investigador qualitatiu. Amb ell es pretén al·ludir a un to atencional de l'analista que no privilegia d'entrada cap element particular del material que el pacient o grup li ofereix. Més aviat acull tot amb una atenció equilibrada, sense distingir a priori el significatiu del superficial; ja que aquesta distinció es faria, segons manté Freud, d'acord amb les nostres esperances o les nostres tendències. Tot el que l'analista/investigador ha d'evitar si no vol córrer el perill de descobrir tan sols el que ja sap. Vegeu Sigmund Freud (1912), "Consejos al médico en el tratamiento psicoanalítico", a *Obras Completas*, tom XIII,

voluntària. En aquest sentit, l'escolta qualitativa s'apropa molt a un art, en el qual diverses subjectivitats o interioritats (les de tots els participants conjuntament amb la del moderador i analista) conflueixen i, per tant, s'allunya de les clàssiques actituds mecanicistes dels processos d'enquestació quantitativa.

1.8 La composició dels grups i els requisits del mostreig teòric

En el marc de la investigació qualitativa acostuma a predominar un mostreig teòric; equivalent al procediment pel qual es recullen les dades que permeten la construcció de la teoria sobre el fenomen d'estudi. Segons la definició de Ruiz Olabuénaga, "el analista colecciona, codifica, analiza sus datos y decide qué datos coleccionar de ahora en adelante; dónde encontrarlos para desarrollar una teoría mejor a medida que la va perfeccionando"⁴⁷.

De manera que el mostreig teòric es distancia dels dissenys oferts per la perspectiva quantitativa, una de les característiques de la qual consisteix en una confecció mostral tancada i prèvia a l'inici del treball de camp. En el cas de les mostres teòriques, pel que afecta a la composició de les unitats d'anàlisi; en virtut de la pròpia concepció de la investigació com una espiral, tant el procés de recollida de dades com l'anàlisi d'aquestes es desenvolupen de forma simultània⁴⁸. Això comporta que inicialment el mostreig hagi de ser obert i desenfocat. A mesura que el treball de camp avança l'investigador es dirigeix cap a aquelles unitats d'anàlisi que considera que li aportaran informació rellevant per als objectius de la investigació.

En el cas que ens ocupa, la configuració de la mostra es va iniciar demanant el consentiment per participar en els grups de discussió als ciutadans que havien estat enquestats pel Baròmetre d'Opinió Política (BOP) del CEO i que conformen, en última instància, els casos de l'Índex de Satisfacció Política (ISP)⁴⁹ per al mateix període. La variable de tall utilitzada per agrupar els individus que s'havien manifestat proclius a la participació en els grups ha estat el nivell de satisfacció amb el funcionament de la democràcia⁵⁰. En prendre aquesta variable de tall -que junt amb les d'eficàcia interna i externa⁵¹, la valoració d'alguns dels polítics catalans i

Amorrortu, Buenos Aires, també disponible a <http://www.scribd.com/doc/7004811/FREUD-Consejos-Al-Medico>, (30/9/2010).

⁴⁷ José Ignacio Ruiz Olabuénaga, *Metodología de la investigación cualitativa*, Universidad de Deusto, Bilbao, p. 64.

⁴⁸ Antonio Trinidad, Virginia Carrero y Rosa María Soriano, *Teoría Fundamentada. "Grounded Theory". La construcción de la teoría a través del análisis interpretacional*, Cuadernos Metodológicos, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Madrid, 2006, p. 24.

⁴⁹ Els baròmetres on es preguntava als ciutadans i a ciutadanes de Catalunya si estarien disposats a participar d'un estudi en profunditat que realitzaria el Centre d'Estudis d'Opinió són els corresponents al REO núm. 419, 447, 466, 485, 499 i 518.

⁵⁰ La variable nivell de satisfacció amb la democràcia es correspon amb la pregunta nº núm. 18 del BOP, que es formula de la manera següent: "Està vostè molt, bastant, poc o gens satisfet/a amb el funcionament de la nostra democràcia?" Es tracta d'una pregunta tancada, les categories de resposta de la qual són: Molt satisfet/a, Bastant satisfet/a, Poc satisfet/a, Gens satisfet/a, No ho sap, No contesta.

⁵¹ L'eficàcia política interna i externa és un indicador consolidat en els estudis de comportament polític i que es correspon en el BOP amb el bloc de preguntes núm. 19 on es demana a l'enquestat el seu grau d'acord o desacord

la simpatia cap als partits conformen la part estructural de l'ISP- a priori es van poder distingir dos grups: aquells ciutadans que en el moment de l'enquesta telefònica havien seleccionat les categories de resposta "molt satisfet/a" i "bastant satisfet/a"; i aquells altres que s'havien decantat per les categories "poc satisfet/a" i "gens satisfet/a".

Per motius tècnics propis de la investigació qualitativa amb grups, vam subdividir aquests dos conjunts en uns altres dos, utilitzant ara com a variable de filtre el nivell d'estudis dels participants. D'aquesta manera es garantia tant una certa homogeneïtat intragrupal com una mínima heterogeneïtat intergrupala, les quals facilitaven la saturació teòrica estructural de la mostra⁵². L'edat també va jugar un paper important a l'hora de configurar els grups. En aquests quatre primers grups, les edats dels participants oscil·laven entre els 35 i els 60 anys.

Com ja hem comentat amb anterioritat, el mostreig teòric no segueix un desenvolupament lineal, la qual cosa implica que l'investigador desconeix a priori tant el nombre com el tipus d'observacions que ha de realitzar. Aquest paràmetre metodològic que podria fer pensar en una certa improvisació en la investigació qualitativa és més aviat el contrari: tan sols a partir del contacte de l'investigador amb el treball de camp, amb els resultats provisionals que els primers grups van donant, poden anar enfocant-se de forma més eficient els criteris mestres del mostreig. En el nostre cas, això va succeir amb els grups dels joves, que en principi no formaven part de la mostra. Arran de les constants referències dels adults a la infantesa i a la joventut, així com també al presumpte interès o desinterès que els joves manifestaven per les qüestions polítiques, es va donar cabuda en la fase final del treball de camp a dos grups, entre 18 i 35 anys. Ambdós grups van ser classificats no en funció de la variable de nivell de satisfacció amb la democràcia, sinó en funció de la variable d'interès per la política recollida en l'enquesta del BOP, però externa a la configuració de l'ISP. A priori la variable d'interès per la política oferia a més a més la possibilitat de fer una observació que ens permetés establir relacions entre el discurs de la insatisfacció i el de la desafecció. Fins a quin punt aquests discursos s'entrecruaven, s'encavalcaven o es distingien clarament constituïen interrogants concomitants amb el problema d'investigació plantejat.

amb les afirmacions següents: a) "Crec que el polític tenen en compte el que pensa la gent"; b) "El polític només busquen el benefici propi"; c) "La gent del carrer per influir en el qual fan el polític"; d) "De vegades la política sembla tan complicada que se'm fa difícil entendre el que està passant". Com en el cas de la variable de satisfacció amb la democràcia també aquí es tracta d'un conjunt de preguntes tancades que indueixen l'individu a posicionar-se entre dues categories de resposta: Més aviat d'acord i Més aviat en desacord.

⁵² El requisit de saturació en el mostreig qualitatiu està relacionat amb el moment en el qual, a partir de les unitats d'anàlisi seleccionades, deixen de sorgir nous conceptes. La saturació s'assoleix quan l'investigador considera que les noves dades comencen a resultar repetitives. Trinidad, Carrero y Soriano, *Teoría Fundamentada. "Grounded Theory". La construcció de la teoria a través del anàlisi interpretacional*, p. 25-28.

La taula següent resumeix la informació tècnica de la mostra:

Grup	Estudis	Edat	Data	Nombre de participants ⁵³
GD1: Satisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-alts	• 36 a 65 anys	• 2/10/2008	• 6
GD2: Satisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-baixos	• 36 a 65	• 9/10/2008	• 7
GD3: Insatisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-baixos	• 36 a 65	• 4/02/2009	• 7
GD4: Insatisfets amb el funcionament de la democràcia	• Mitjans-alts	• 36 a 65	• 9/03/2009	• 6
GD5: Interessats en la política	• Mitjans-alts	• 18 a 35	• 7/05/2009	• 8

⁵³ Els participants dels sis grups de discussió van ser reclutats d'acord amb un requisit de paritat de gènere (50% d'homes i 50% de dones). El sexe dels participants, tanmateix, no podia conformar una variable de tall per als grups ja que entre aquells inicialment captats i els que efectivament arriben a les reunions solen produir-se diverses desercions d'última hora; la majoria de les quals relacionades amb impediments de tipus personals o circumstancials (per exemple, malalties, retards, etc.). Per a tots els grups es van captar 10 individus: 5 de sexe masculí i 5 de sexe femení. Però, com queda recollit a la taula, el nombre total de participants per grup va ser lleugerament inferior en cada una de les sessions de discussió.

GD6: Desinteressats en la política	<ul style="list-style-type: none"> • Mitjans-alts • 18 a 35 • 6/06/2009 • 5
---------------------------------------	---

1.9 Anàlisi i interpretació de les dades: elements de la teoria fonamentada

Una vegada iniciat el treball de camp, la investigació qualitativa ha d'afrontar el desafiament de l'anàlisi i la interpretació de les dades. En el present estudi hem optat per la combinació de dos estils o mètodes d'anàlisi. Com hem anticipat en el punt 1.6 (p. 16 i següents), la retòrica discursiva dels grups va constituir des de l'inici un camp molt fèrtil per a l'anàlisi i la interpretació dels continguts que els grups van anar desgranant al llarg de les sessions.

A aquest marc retòric, interpretatiu de les dades, hi afegim algunes de les orientacions metodològiques de la Teoria Fonamentada, o Grounded Theory; que va ser concebuda i desenvolupada per Anselm Strauss i Barney Glaser⁵⁴. En especial, el desplegament d'un procés de codificació que es desenvolupa en tres etapes: una primera, oberta; una segona, selectiva; i, a l'últim, una tercera, denominada teòrica, en què les categories conceptuals centrals per a la investigació adquireixen la seva major riquesa i profunditat.

En l'etapa inicial o oberta de codificació, la nostra tasca es va encaminar cap a la fragmentació de les dades en un ventall al més ampli possible -en el nostre cas comptàvem amb les transcripcions literals de les sessions i amb les cintes de vídeo de cada reunió-. L'objectiu d'aquest tipus de codificació consisteix a generar el major i més ampli nombre de codis possibles entorn de les dades. És per això que, si es treballa amb literals i transcripcions, l'anàlisi ha de ser feta escrupolosament línia per línia del text, independentment del grau de rellevància empírica que s'atribueixi a les dades en un primer moment. És important destacar que aquesta etapa difereix notablement d'un tipus de codificació preconcebuda o estandarditzada⁵⁵, ja que l'objectiu d'aquesta fase no és comptabilitzar quantes vegades pot arribar a repetir-se un codi; sinó generar diversos conjunts de categories, associar-los propietats i dimensions, i aprofundir en els seus significats. En altres paraules, la codificació oberta és el procés mitjançant el qual l'investigador s'obre a la indagació del material empíric amb el doble objectiu de fer "descripció densa" -en el sentit que li va atribuir a aquest terme

⁵⁴ Vegeu Anselm Strauss and Barney Glaser, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for qualitative Reserach*, Aldine de Gruyter, Hawthorne, NY, 1967; Anselm Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge (NY), 1987. Per aprofundir en els fonaments epistemològics de la Teoria Fonamentada, podeu consultar Jörg Strübing, "Research as Pragmatic Problem-solving: The Pragmatist Roots of Empirically-grounded Theory" en Antony Bryant and Kathy Charmaz (eds): *The Sage Handbook of Grounded Theory*, Sage Publications, London, 2007, p. 580-602.

⁵⁵ Trinidad, Carrero y Soriano, Teoría Fundamentada "Grounded Theory". La construcció de la teoria a través del anàlisis interpretacional, *ibid.* p. 47.

Clifford Geertz-, i obrir memoràndums teòrics on s'aniran articulant les diverses categories, donant a algunes més rellevància que a d'altres, elaborant hipòtesi de treball i ampliant les idees que comencen a sorgir.

Una vegada obert el conjunt de les dades, la segona etapa de codificació, denominada selectiva, se centra en l'elaboració de famílies de codis a partir d'agrupar els primers codis i aquelles categories que s'anaven recodificant a mesura que es van anar esmicolant nous conjunts de dades (és a dir, en la mesura que s'anaven incorporant a l'anàlisi les transcripcions recents dels nous grups de discussió). S'entén que el procés es dissenya i s'executa com una espiral, ja que encara que sempre és aconsellable començar obrint les dades i posteriorment passar a la segona fase selectiva, la codificació roman sempre oberta i pot ser parcial o substancialment modificada en funció de l'orientació que el treball hermenèutic de l'analista va adquirint⁵⁶. És justament en aquest moment que la comparació constant entre codis, famílies de codis i categories recodificades, assoleix el seu clímax al mateix temps que comencen a manifestar-se les diferències i similituds entre les diferents unitats d'anàlisi (els discursos de cadascun dels nostres sis grups de ciutadans).

Finalment, entrem a la tercera fase, denominada codificació teòrica. Entre alguns autors se la reconeix també com la troballa de la categoria o categories nuclears de l'estudi (core category)⁵⁷. La categoria central seria la que simbolitza l'aspecte més important de la investigació, la que permet acoblar el conjunt de la teoria destil·lada de l'anàlisi i la que, com a conseqüència d'això ofereix un major grau d'abstracció teòrica.

En el nostre cas, les categories centrals van anar emergint gradualment, i les vam relacionar amb l'anàlisi interpretativa de significats atribuïts, associacions lliures i figures retòriques que anaven apareixent de manera espontània en el discurs dels grups. Per exemple: respecte als significats que els grups van atribuir a la política, vam delimitar dues categories centrals que vam enunciar com la metonímia del poder i la pèrdua de sentit d'allò públic. Aquestes categories o conceptes nuclears que, repetim, esbossen unes percepcions específiques del discurs ciutadà sobre allò que és públic, i la vida política, tenyeixen tres conceptes i àmbits d'investigació fonamentals per a la ciència política: la representació (i els representants), els partits polítics i la ciutadania. Així doncs, les categories nuclears que intenten aclarir els significats de la insatisfacció amb el funcionament de la democràcia, han estat enunciades com

⁵⁶ Anselm Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, ibid. p. 62-64. Quant a la forma d'interpretar i la destresa hermenèutica que la tasca requereix, Strauss emfatitza que "the analyst does not remain totally bound within de domain of these data, but quickly jump off to wonder or to speculate or hypothesize about data, and phenomena, at least a little removed from the immediate phenomenon...he does this by using his technical knowledge and theoretical sensitivity, his experiential knowledge, and his research knowledge...they also sometimes have considerable anxiety about whether their coding is only reflecting their biases, rather than what is "in" the data. Their anxiety is understandable, but they need have no fear; for the codes are only provisional and later coding sessions either will or will not sustain their usefulness. What is needed is time and a bit of patience." Ibidem, p. 64.

⁵⁷ Trinidad, Carrero y Soriano, Teoría Fundamentada "Grounded Theory". La construcció de la teoria a través del anàlisis interpretacional, ibid. p. 50-52; Jaime Andréu Abela, Antonio García-Nieto y Ana Pérez Corbacho, Evolución de la Teoría Fundamentada como técnica de análisis cualitativo, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Cuadernos Metodológicos núm. 40, Madrid, 2007, p. 71-72.

a (des)legitimitat (la metàfora de la democràcia sense oïda), afecció democràtica i (dis)funcions de les institucions democràtiques.